

Նաիրա Իշխանի Գրիգորյան

տնտ. թ.

ՀԵՀ, Կառավարման ամբիոն

grigoryan.n2023@gmail.com

Ամփոփագիր

Սույն հետազոտությունը նվիրված է Հայաստանի Հանրապետությունում ՓՄՁ (փոքր և միջին ձեռնարկատիրության) ոլորտի զարգացման հիմնախնդիրների ուսումնասիրությանը, որն առավել քան արդիական է մի շարք պատճառներով: Նախևառաջ, ՓՄՁ-ները կազմում են ՀՀ տնտեսության ողնաշարը՝ ապահովելով զբաղվածության զգալի մակարդակ և նպաստում ՀՆԱ-ի ձևավորմանը: Հետևաբար, այս ոլորտի առողջ զարգացումն ուղղակիորեն ազդում է երկրի սոցիալ-տնտեսական վիճակի վրա:

COVID-19 համավարակի, տարածաշրջանային հակամարտությունների և գլոբալ տնտեսական անկայունության ֆոնին ՓՄՁ-ների դիմակայունության ապահովումը դարձել է առավել քան կարևոր: Այս ճգնաժամային իրավիճակները բացահայտեցին ոլորտի խոցելի կողմերը և ընդգծեցին համակարգային բարեփոխումների անհրաժեշտությունը:

Հայաստանի՝ որպես ԵԱՏՄ և այլ միջազգային կառույցների անդամի համար, ՓՄՁ-ների մրցունակության բարձրացումն ունի ռազմավարական նշանակություն: Միջազգային շուկաներում հայկական ՓՄՁ-ների ներկայությունը կարող է նպաստել ապրանքների և ծառայությունների արտահանման ծավալների աճին և երկրի տնտեսական անվտանգության ապահովմանը:

Տարածքային զարգացման անհամաչափությունը մեղմելու և մարզերում աղքատության մակարդակը նվազեցնելու տեսանկյունից ՓՄՁ-ների զարգացումը մարզերում ունի կարևոր սոցիալական նշանակություն, ինչը ևս ընդգծում է թեմայի արդիականությունը:

ՓՄՁ-ների առջև ծառացած հիմնական խնդիրներից են ֆինանսավորման սահմանափակ հասանելիությունը և բարձր տոկոսադրույքները: Բանկերը հաճախ խուսափում են փոքր բիզնեսներին վարկավորելուց՝ դրանք համարելով ռիսկային:

Հարկային բարդ համակարգը և վարչարարությունը լրացուցիչ բեռ են ՓՄՁ-ների համար: Օրենսդրական հաճախակի փոփոխությունները և բյուրոկրատական գործընթացները սահմանափակում են գործարարների հնարավորությունները:

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

Մարդկային կապիտալի հետ կապված խնդիրները ևս էական են՝ որակյալ մասնագետների պակաս, արտագաղթ, և մասնագիտական կրթության ու աշխատաշուկայի միջև անհամապատասխանություն:

Տեխնոլոգիական հետամնացությունը և նորարարությունների ներդրման ցածր մակարդակը խոչընդոտում են մրցունակությանը: Միևնույն ժամանակ, շուկաների սահմանափակությունը և արտահանման բարդությունները դժվարացնում են զարգացումը:

Այս խնդիրների լուծման համար անհրաժեշտ են պետական աջակցության ծրագրեր, ֆինանսական գործիքների բազմազանեցում, վարչարարության պարզեցում, կրթական բարեփոխումներ, նորարարությունների խրախուսում և արտահանման հնարավորությունների ընդլայնում:

Հիմնաքառեր. Փոքր և միջին ձեռնարկատիրության զարգացում, ՓՄՁ գործունեության վերլուծություն, տնտեսավարողների հիմնախնդիրների ուսումնասիրություն, ՓՄՁ-ների համար նոր հնարավորությունների բացահայտում:

Ներածություն

ՀՀ տնտեսությունը ներկայումս զարգանում է բարդ պայմաններում՝ ստիպված լինելով հաղթահարել ներքին և արտաքին բազմաթիվ մարտահրավերներ: Երկրում սոցիալական համերաշխության և տնտեսական աճի ապահովման երաշխավորված միջոցը փոքր և միջին զարգացած ձեռնարկատիրության առկայությունն է:

Զարգացած երկրներում իրականացվում է ՓՄՁ ոլորտի ակտիվ աջակցություն, գործում և շարունակաբար ստեղծվում են ձեռնարկատիրության աջակցման արդյունավետ կառուցակարգեր՝ ՓՄՁ ոլորտը դիտարկելով որպես պետական կարգավորման առանձնահատուկ սուբյեկտ [Հակոբյան, 41-56]: ՓՄՁ սուբյեկտների տարանջատումն իրականացվում է ինստիտուցիոնալ մակարդակում՝ տնտեսական գործունեության հիմնական տեսակով: Տնտեսական գործունեության հիմնական տեսակը որոշվում է առանձին տնտեսական գործունեության տեսակների գծով ձևավորված ավելացված արժեքներից առավելագույնի մեծությունը:

ՓՄՁ սուբյեկտների կողմից արտադրված ապրանքների ու մատուցված ծառայությունների ծավալում (հասույթում) չեն ներառվում ավելացված արժեքի ու ակցիզային հարկերը: Փոքր բիզնեսի հարկային կարգավորման առանձնահատկություններով են պայմանավորված նրա սոցիալական դերն ու կարևորությունը [ՓՄՁ ոլորտի գնահատման հետազոտություն Հայաստանում] :

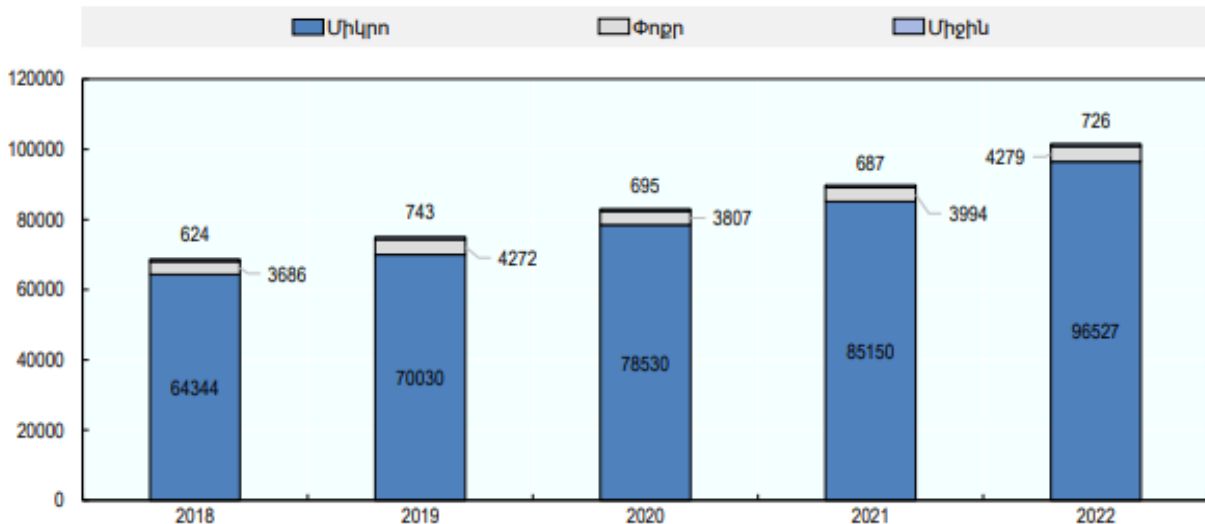
Արտասահմանյան երկրների փորձը ցույց է տալիս, որ եթե առավել ցածր եկամուտներ ունեցող բնակչության համար սպառման ապրանքների նշանակալի բաժին արտադրող ճյուղերում տեղի ունեցած գնաճին հաջորդում է հարկային բեռի ավելացումը, ապա դա հանգեցնում է սոցիալական բևեռացման խորացմանը [Եվրոպական հանձնաժողով, 144]: Հարկային բեռն արտացոլում է հասարակության

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

արտադրած արդյունքի այն մասը, որը պետության գործառույթների ֆինանսավորման խնդիրների լուծման նպատակով վերաբաշխվում է բյուջետային մեխանիզմների միջոցով:

Հայաստանի Հանրապետության ՓՄՁ-ները դասակարգվում են երեք խմբի՝ գերփոքր, փոքր և միջին: 2018-2022 թթ. ընթացքում փոքր և միջին ձեռնարկությունների (ՓՄՁ) թիվը գրեթե կրկնապատկվել է՝ 68,654-ից հասնելով 101,532-ի (Տես, գծապատկեր 1):

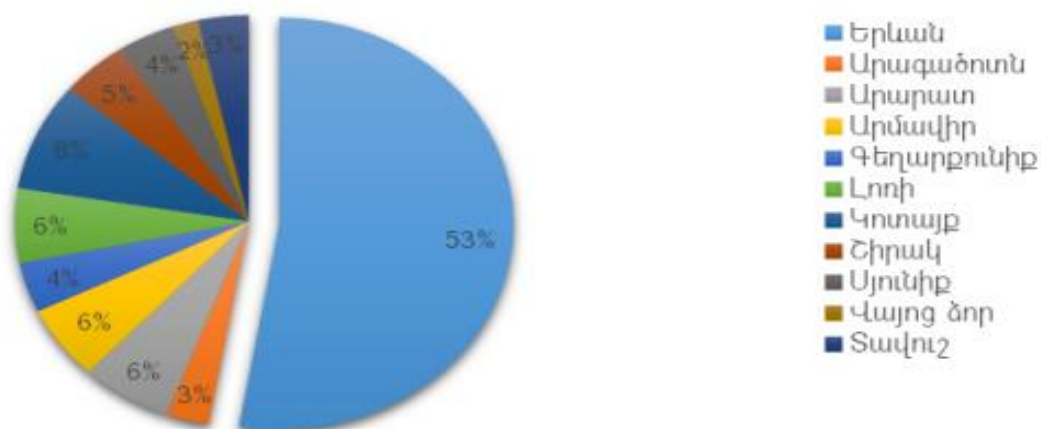
Գծապատկեր 1.

Հայաստանի ՓՄՁ-ների թիվն ըստ ձեռնարկության չափի 2018-2022թթ. որությամբ [ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե]

Հայաստանում ՓՄՁ-ները հիմնականում կենտրոնացած են Երևանում: 2022 թվականին ՓՄՁ մասնաբաժինը մայրաքաղաքում կազմել է ընդհանուրի 53% - ը, որին բաժին է ընկել ՓՄՁ շրջանառության 73%-ը և ՓՄՁ զբաղվածության շուրջ 65% (Տե՛ս, Գծապատկեր 2):

Գծապատկեր 2.

Տնտեսավարողների քանակի կառուցվածքն ըստ ՀՀ մարզերի և Երևան քաղաքի, 2022թ. [ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե]

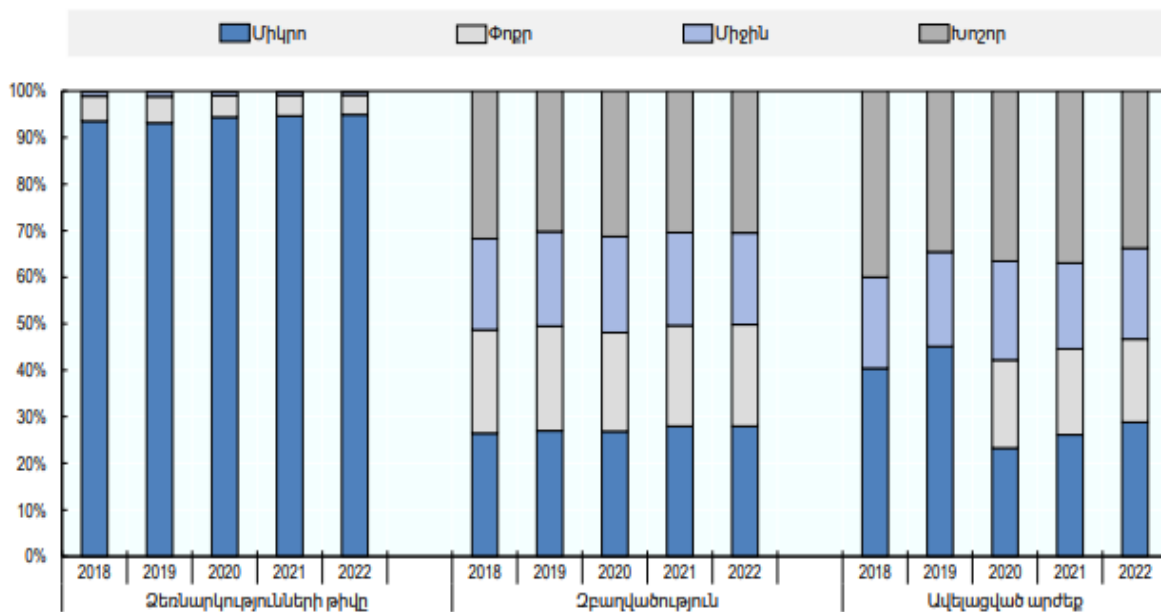
ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

Մյուս ՓՄՁ-ները ցրված են ըստ մարզերի, ընդ որում նկատելի կենտրոնացում է նկատվում մայրաքաղաքին ավելի մոտ գտնվող շրջաններում, ինչպիսիք են՝ Կոտայքը, Արարատը և Արմավիրը

2022 թվականին ՓՄՁ-ները կազմում էին բոլոր ձեռնարկությունների գրեթե 99,9%-ը, իսկ միկրոձեռնարկությունները կազմում էին ՓՄՁ-ների մինչև 95,1%-ը և բոլոր ընկերությունների 94,9%-ը:

Բացի այդ, հարկ է նշել, որ միկրո ձեռնարկությունների 54%-ը աշխատողներ չի վարձում: Փոքր և միջին ձեռնարկություններին նույնպես միասին բաժին է ընկել ընդհանուր զբաղվածության 69.5%-ը, համախառն ավելացված արժեքի մինչև 66.2%-ը և շրջանառության 71.1%-ը (Տե՛ս, Գծապատկեր 3):

Գծապատկեր 3.

2018-2022թթ. դրությամբ Հայաստանի բիզնեսի ժողովրդագրական ցուցանիշները՝ ըստ ընկերության չափի [ՀՀ Վիճակագրական կոմիտե]

Ինչ վերաբերում է Հայաստանի ՓՄՁ-ների գործունեության ոլորտներին, ապա ՓՄՁ-ների հիմնական մասը կենտրոնացած է ցածր ավելացված արժեք ունեցող գործունեության ոլորտում, ընդ որում դրանց 52 %-ը աշխատում է մեծածախ և մանրածախ առևտրի ոլորտում:

Չնայած ՓՄՁ-ների մասնաբաժինը տարբեր ոլորտներում 2018-2022 թթ. նվազագույնն է փոխվել, մեծածախ և մանրածախ առևտրի ոլորտում տեղի է ունեցել 12,3% անկում, մինչդեռ ՏՀՏ և տրանսպորտի և պահպանման ոլորտներում այն աճել է համապատասխանաբար 4,3% և 3,6%՝ հասնելով ՓՄՁ-ների համապատասխանաբար 7,4% և 6,2% բոլոր ոլորտներում (Տե՛ս, Աղյուսակ 1):

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

Աղյուսակ 1.

ՓՄՁ-ների մասնաբաժինը տարբեր ոլորտներում	Ընդամենը՝	Այդ թվում			
		գերփոքր		փոքր	միջին
		ընդամենը	որից՝ վարձու աշխատող չունեցողներ		
Հանքագործական արդյունաբերություն և բացահանքերի շահագործում	326	265	30	48	6
Մշակող արդյունաբերություն	12147	11088	4713	813	197
Էլեկտրականության գազի գոլորշու և լավորակ օդի մատակարարում	274	186	31	80	2
Ջրամատակարարում կոյուղի թափոնների կառավարում և վերամշակում	132	116	58	12	2
Շինարարություն	3455	3024	912	335	87
Մեծածախ և մանրածախ առևտուր. ամստոմեքենաների և մոտոցիկլների նորոգում	52716	51363	29913	1166	156
Փոխադրումներ և պահեստային տնտեսություն	6184	5992	4031	159	24
Կացության և հանրային սննդի կազմակերպում	5671	5019	1915	572	73
Տեղեկատվություն և կապ	7483	6872	4426	517	79
Անշարժ գույքի հետ կապված գործունեություն	2440	2292	477	137	11
Մասնագիտական գիտական և տեխնիկական գործունեություն	6724	6421	3458	267	35
Վարչարարական և օժանդակ գործունեություն	3398	3175	1625	167	50
Սպասարկման այլ ծառայություններ.S95՝ համակարգիչների անձնական օգտագործման և կենցաղային արտադրատեսակների նորոգում	724	714	464	6	4
Ընդամենը	101674	96527	52053	4279	726

ՓՄՁ –ների գործունեության ոլորտները՝ 2023 թ. դրությամբ
[<< Վիճակագրական կոմիտե]

Այնուամենայնիվ, Հայաստանում մեծածախ և մանրածախ առևտրի ոլորտը ավելի մեծ թվով ՓՄՁ-ներ է ներգրավում Արևելյան գործընկերության այլ երկրների համեմատ՝

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

կազմելով այդ ոլորտում գործող ՓՄՁ-ների մոտ մեկ երրորդը [Համաշխարհային բանկ, 30-32]:

Ընդհանուր առմամբ, Արևելյան գործընկերության երկրներում ՓՄՁ-ների ճյուղային բաշխումը հանգեցնում է նրան, որ դրանք ավելի կենտրոնացած են ընտրված ճյուղերում՝ համեմատած Վիշեգրադյան խմբի փոքր և միջին ձեռնարկությունների հետ, որոնք շինարարական գործունեության հետ մեկտեղ առաջնահերթություն են տալիս մասնագիտական, գիտական և տեխնիկական գործունեությանը, ինչը ցույց է տալիս ավելի դիվերսիֆիկացված ներկայություն տարբեր ոլորտներում [ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարություն, 46-48]:

Սակայն, չնայած ոլորտի կարևորությանը և վերջին տարիների որոշակի առաջընթացին, ՓՄՁ-ները շարունակում են բախվել մի շարք հիմնախնդիրների, որոնք էականորեն սահմանափակում են ոլորտի զարգացման հնարավորությունները [ՓՄՁ ԶԱԿ հիմնադրամ, 20]:

Մասնավորապես.

1. Ֆինանսական ռեսուրսների հասանելիությունը.

ՓՄՁ-ների զարգացման հիմնական խոչընդոտներից մեկը՝ ֆինանսական միջոցների սահմանափակ հասանելիությունն է: Չնայած վերջին տարիներին պետական և միջազգային կազմակերպությունների կողմից իրականացվող տարբեր ծրագրերին, ՓՄՁ-ների համար վարկային ռեսուրսները շարունակում են մնալ դժվար հասանելի և թանկ: Առևտրային բանկերը հաճախ խուսափում են փոքր բիզնեսին վարկեր տրամադրելուց՝ բարձր ռիսկայնության և գրավի պահանջների պատճառով: Վարկավորման միջին տոկոսադրույքները ՓՄՁ-ների համար կազմում են տարեկան 12-18%, ինչը զգալիորեն բարձր է զարգացած երկրների ցուցանիշներից: Բացի այդ, վարկի տրամադրման համար պահանջվող փաստաթղթերի ցանկը և ընթացակարգերը բավական բարդ են, ինչը լրացուցիչ խոչընդոտ է հանդիսանում փոքր ձեռնարկությունների համար:

2. ՓՄՁ սուբյեկտների կարողությունների և ձեռնարկատիրական մշակույթի զարգացումը

ՓՄՁ-ների զարգացման կարևոր խնդիրներից է որակյալ մասնագետների պակասը /մոտ 35 % ՓՄՁ-ներում/ և ձեռնարկատիրական գիտելիքների ու հմտությունների ոչ բավարար մակարդակը: Հաճախ ՓՄՁ ղեկավարները չունեն բիզնես կառավարման, մարքեթինգի, ֆինանսական պլանավորման և ռիսկերի կառավարման բավարար գիտելիքներ:

Բացի այդ, Հայաստանում առկա է ձեռնարկատիրական մշակույթի և կրթության պակաս, աշխատուժի որակավորման ցածր մակարդակ, վերապատրաստման կարիք՝ 48% աշխատակիցների մոտ:

3. ՓՄՁ սուբյեկտների համար շուկաների հասանելիությունը

Հայաստանյան շուկայում առկա մրցակցային միջավայրը հաճախ անբարենպաստ է ՓՄՁ-ների համար: Շատ ոլորտներում դեռևս նկատվում է մենաշնորհային կամ

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

օլիգոպոլիստական կառուցվածք, ինչը սահմանափակում է նոր մասնակիցների մուտքը շուկա: Բացի այդ, տեղական շուկայի փոքր չափերը նույնպես խոչընդոտում են ՓՄՁ-ների զարգացմանը:

1. Միջազգային շուկաներ մուտք գործելու համար ՓՄՁ-ները բախվում են լուրջ խնդիրների, ինչպիսիք են՝ արտահանման ընթացակարգերի բարդությունը, միջազգային չափանիշներին համապատասխանության ապահովումը, արտաքին շուկաների մասին տեղեկատվության պակասը և լոգիստիկ խնդիրները [Ձեռնարկությունների Եվրոպական Ցանց, 14]:

4. ՓՄՁ զարգացման համար բարենպաստ և իրավական միջավայրի ապահովումը

Հարկային համակարգի բարդությունը և անկանխատեսելիությունը լուրջ խնդիր է ՓՄՁ-ների համար: Չնայած վերջին տարիներին իրականացված հարկային բարեփոխումներին, ՓՄՁ-ները շարունակում են բախվել հարկային օրենսդրության հաճախակի փոփոխությունների և դրանց կիրառման հետ կապված անորոշությունների:

Ներկայումս ՀՀ-ում գործում է շրջանառության հարկի համակարգը, որը որոշակի առավելություններ է տալիս փոքր բիզնեսին, սակայն միևնույն ժամանակ սահմանափակում է դրանց աճի հնարավորությունները: Բացի այդ, ՓՄՁ-ների համար վարչարարական բեռը շարունակում է մնալ բարձր, ինչը պահանջում է լրացուցիչ ժամանակային և ֆինանսական ռեսուրսներ:

5. Նորարարություններ և տեխնոլոգիական զարգացում

Տեխնոլոգիական հետամնացությունը և նորարարությունների ցածր մակարդակը նույնպես խոչընդոտում են ՓՄՁ-ների զարգացմանը: Շատ ՓՄՁ-ներ չեն կարողանում ներդնել ժամանակակից տեխնոլոգիաներ և նորարարական լուծումներ՝ ֆինանսական միջոցների սահմանափակության և համապատասխան գիտելիքների պակասի պատճառով:

Հայաստանում գործող ՓՄՁ-ների միայն 15-20%-ն է ակտիվորեն ներդնում նորարարություններ իրենց գործունեության մեջ, ինչը զգալիորեն ցածր է զարգացած երկրների ցուցանիշներից: Սա նվազեցնում է հայկական ՓՄՁ-ների մրցունակությունը միջազգային շուկաներում:

Այսպիսով, ՓՄՁ ոլորտում առկա հիմնախնդիրների լուծման կարևորությունը պահանջում է արմատական վերափոխումներ, հետևաբար՝ ներկայացնենք հիմնախնդիրների լուծման ուղիներ, որոնց իրականացումը կարող է նպաստել ոլորտի մրցունակության բարձրացմանը և կայուն զարգացմանը:

1. Ֆինանսավորման հասանելիության բարելավում

- Պետական երաշխիքների համակարգի զարգացում, որը կնվազեցնի բանկերի ռիսկերը և կբարելավի ՓՄՁ-ների վարկավորման պայմանները
- Միկրոֆինանսավորման հնարավորությունների ընդլայնում և պայմանների բարելավում

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

- Վենչուրային կապիտալի շուկայի զարգացում և ներդրումային հնարավորությունների ստեղծում
- Կրաուդֆանդինգի և կրաուլդենդինգի հարթակների զարգացման խթանում

2. Հարկային/մաքսային/ այլ վարչարարական բեռի գնահատում և պարզեցում ՓՄՁ-ների համար

- Իրականացնել վարչարարական բեռի խորքային գնահատում, վեր հանել բեռի առաջացման հիմքերը, մասնավոր հատվածի հետ քննարկումների արդյունքում մշակել հնարավոր լուծումների փաթեթ, և փոխադարձ համաձայնությամբ իրականացնել առավել բարձր ազդեցություն ունեցող լուծումներ:
- Վարչարարական բեռի նվազեցում՝ էլեկտրոնային հաշվետվությունների և ծառայությունների զարգացման միջոցով
- ՓՄՁ-ների համար հարկային արտոնությունների համակարգի զարգացում, հատկապես նորարարական և արտահանմանն ուղղված գործունեության համար
- Բարձրացնել պետական գնումների վերաբերյալ տեղեկատվության մատչելիությունը ՓՄՁ-ի համար և դիտարկել ՓՄՁ-ի համար վարչական խոչընդոտների վերացման հնարավորությունը, ինչպես նաև վեր հանել ԵԱՏՄ անդամ երկրների պետական գնումների հայկական ընկերությունների մասնակցության հնարավորությունները

3. Մրցակցության խթանում և շուկաների հասանելիության բարելավում

- Մրցակցային քաղաքականության կատարելագործում և մենաշնորհների դեմ պայքարի ուժեղացում
- Արտահանման խթանման ծրագրերի զարգացում՝ հատուկ ուշադրություն դարձնելով ՓՄՁ-ների կարիքներին
- Միջազգային չափանիշներին համապատասխանության ապահովման աջակցություն
- Տեղեկատվական և խորհրդատվական ծառայությունների զարգացում՝ արտաքին շուկաների վերաբերյալ

4. Մարդկային կապիտալի և ձեռնարկատիրական կարողությունների զարգացում

- Կրթական համակարգի բոլոր օղակներում ձեռնարկատիրության առարկաների ուսուցման ծրագրերի մշակում և ներդնում: Հանրության հետ հաղորդակցման պլանի մշակում և իրագործում՝ միտված ձեռնարկատիրական հմտությունների և վարքագծի զարգացմանը: Համագործակցություն բուհերի բիզնես ինկուբատորների հետ:
- Բիզնես հմտությունների զարգացման ծրագրերի իրականացում ՓՄՁ ղեկավարների համար
- Մենթորության և խորհրդատվության համակարգերի զարգացում

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

- Բարձրացնել իրազեկվածությունը սոցիալական ձեռնարկատիրության վերաբերյալ բոլոր շահագրգիռ կողմերի մոտ, ինչպես նաև ստեղծել ցանց միջազգային կազմակերպությունների, սոցիալական ձեռնարկատիրության սուբյեկտների, հասարակական կազմակերպությունների միջև: Հաղորդակցման հասանելի հարթակներով ներկայացնել ՍՁ հաջողակ պատմություններ, դրա հիմքում ընկած գաղափարախոսությամբ:

5. Նորարարությունների և տեխնոլոգիական զարգացման խթանում

- Բարելավել ՓՄՁ-ներին տրամադրվող աջակցության թիրախավորումը՝ նպատակ ունենալով աջակցել արտադրողականության ավելացմանը նպաստող նորարարական ծրագրերի իրագործմանը:
- Իրագործել միասնական օգտագործման տեխնոլոգիական կենտրոնների հիմնման ծրագրեր (տեխնոլոգիական ինկուբատորների և աքսելերատորների զարգացում)
- Գիտական հետազոտությունների և բիզնեսի միջև կապերի ամրապնդում
- Թվայնացման գործընթացների խթանում ՓՄՁ-ներում

Եզրակացություն

Հայաստանի Հանրապետությունում ՓՄՁ ոլորտի զարգացման հիմնախնդիրների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ չնայած վերջին տարիներին արձանագրված որոշակի առաջընթացին, դեռևս առկա են բազմաթիվ խոչընդոտներ և մարտահրավերներ: ՓՄՁ-ների զարգացման համար անհրաժեշտ է համակարգված և համապարփակ մոտեցում, որը կներառի ինչպես պետական քաղաքականության բարելավումը, այնպես էլ մասնավոր հատվածի ակտիվ մասնակցությունը:

Առաջարկված լուծումների իրականացումը կարող է նպաստել ՓՄՁ ոլորտի կայուն զարգացմանը, ինչը կբերի տնտեսական աճի, նոր աշխատատեղերի ստեղծման և բնակչության կենսամակարդակի բարձրացման: Հատկապես կարևոր է ֆինանսական ռեսուրսների հասանելիության բարելավումը, մրցակցային միջավայրի ապահովումը և նորարարությունների խթանումը:

Հետագա հետազոտությունները կարող են կենտրոնանալ առանձին ոլորտների (օրինակ՝ ՏՏ, գյուղատնտեսություն, զբոսաշրջություն) առանձնահատկությունների և այդ ոլորտներում ՓՄՁ-ների զարգացման խնդիրների վրա, ինչպես նաև համեմատական վերլուծություն իրականացնել տարածաշրջանի այլ երկրների փորձի հետ:

Գրականության ցանկ

1. ՀՀ Էկոնոմիկայի նախարարություն «ՓՄՁ զարգացման 2020-2024 թթ. ռազմավարություն», Երևան, էջ 12-67:
2. ՀՀ վիճակագրական կոմիտե, «Բիզնես ռեգիստր» և «ՓՄՁ վիճակագրություն» բաժիններ/ Փոքր և միջին ձեռնարկատիրությունը Հայաստանի Հանրապետությունում, 2023, էջ 3-18:

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

3. Եվրոպական հանձնաժողով, «Արևելյան գործընկերության երկրներում ՓՄՁ զարգացման արդյունավետությունը. Համեմատական վերլուծություն», Բրյուսել, 2023, էջ 145-178:
4. Հակոբյան Հ. «ՓՄՁ ոլորտի պետական աջակցության մեխանիզմների կատարելագործումը ՀՀ-ում», Երևան, 2022, ՀՊՏՀ, էջ 41-93:
5. ՓՄՁ ԶԱԿ հիմնադրամ, «Հետազոտություններ և զեկույցներ» բաժին, էջ 12-34, <https://smednc.am/>, (16 մարտի, 2025):
6. Ձեռնարկությունների Եվրոպական Ցանց Հայաստան, «ՓՄՁ զարգացման հնարավորություններ» բաժին, էջ 8-15, <https://eenarmenia.am/> (24 հունվարի, 2025):
7. ՓՄՁ ոլորտի գնահատման հետազոտություն Հայաստանում, Հայկական բիզնես կոալիցիա, Երևան, 2018թ. https://ccd.armla.am/wp-content/uploads/2018/12/SME-assessment_2018_November-20.pdf (09 փետրվարի, 2025):
8. Համաշխարհային բանկ (2023). «Հայաստանի գործարար միջավայրի գնահատում՝ ՓՄՁ-ների համար», էջ 23-95, <https://www.worldbank.org/en/country/armenia>, (24 հունվարի, 2025):

ISSUES OF SME SECTOR DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF ARMENIA

Naira Grigoryan

PhD in Economics

EUA, Chair of Management

grigoryan.n2023@gmail.com

Abstract

This research focuses on development issues in the SME (small and medium-sized enterprise) sector in the Republic of Armenia, a highly relevant topic for several reasons. First and foremost, SMEs form the backbone of Armenia's economy, providing a significant level of employment and contributing to GDP formation. Therefore, the healthy development of this sector directly affects the country's socio-economic situation.

Against the background of the COVID-19 pandemic, regional conflicts, and global economic instability, ensuring the resilience of SMEs has become more important than ever. These crisis situations revealed the vulnerable aspects of the sector and emphasized the need for systemic reforms.

For Armenia, as a member of the EAEU and other international structures, improving the competitiveness of SMEs has strategic importance. The presence of Armenian SMEs in international markets can contribute to the growth of exports of goods and services and ensure the country's economic security.

From the perspective of mitigating territorial development disparities and reducing poverty levels in the regions, the development of SMEs in the provinces has important social significance, which further emphasizes the relevance of the topic.

ՏՆՏԵՍԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒՄ

Among the main problems facing SMEs are limited access to financing and high interest rates. Banks often avoid lending to small businesses, considering them risky.

The complex tax system and administration are an additional burden for SMEs. Frequent legislative changes and bureaucratic processes limit opportunities for entrepreneurs.

Human capital issues are also significant—lack of qualified specialists, emigration, and mismatch between professional education and labor market needs.

Technological backwardness and low levels of innovation implementation hinder competitiveness. At the same time, market limitations and export complications make development difficult.

To solve these problems, government support programs, diversification of financial instruments, simplification of administration, educational reforms, encouragement of innovation, and expansion of export opportunities are necessary.

Keywords: Small and medium enterprises, SME activity analysis, study of economic operators' issues, identification of new opportunities for SMEs.

Ներկայացվել է՝ 30.03.2025թ.

Ուղարկվել է գրախոսման՝ 22.04.2025թ.